

ANDRZEJ KUFLIKOWSKI*

Kryzys czy transformacja? Eucharystyczna świadomość młodzieży a wyzwania formacji pastoralnej Kościoła

Streszczenie: Artykuł podejmuje problem formacji eucharystycznej współczesnej młodzieży w kontekście przemian religijności i kultury. Punktem wyjścia jest napięcie pomiędzy teologicznym rozumieniem Eucharystii jako „źródła i szczytu życia chrześcijańskiego” a rzeczywistym sposobem jej przeżywania przez młode pokolenie. Na podstawie analizy wybranych badań empirycznych oraz literatury przedmiotu autor ukazuje rozbieżność pomiędzy deklaracjami wiary a praktyką eucharystyczną młodzieży, powierzchowność rozumienia liturgii oraz brak jej doświadczenia jako wydarzenia osobowego i wspólnotowego. W artykule wskazano główne deficyty formacji eucharystycznej, takie jak redukcja Eucharystii do obowiązku, brak kompetencji symbolicznej, osłabienie wymiaru wspólnotowego oraz przerwanie ciągłości formacji po I Komunii św. Zjawiska te interpretowane są nie tylko w kategoriach kryzysu, ale także jako przejaw głębszej transformacji religijności młodzieży, charakteryzującej się indywidualizacją, prymatem doświadczenia oraz poszukiwaniem autentyczności i relacji. Autor postuluje konieczność odnowy modelu formacji eucharystycznej poprzez przejście od podejścia informacyjno-obowiązkowego do modelu inicjacyjno-doświadczeniowego, który umożliwi młodym odkrycie Eucharystii jako żywego spotkania z Chrystusem oraz doświadczenia wspólnoty Kościoła.

Słowa kluczowe: katecheza młodzieży, formacja eucharystyczna, kryzys religijności.

Crisis or Transformation? Eucharistic Awareness of Youth and the Challenges of the Church's Pastoral Formation

Abstract: The article addresses the issue of Eucharistic formation of contemporary youth in the context of cultural and religious transformations. The starting point is the tension between the theological understanding of the Eucharist as the “source and summit of the Christian life” and the actual way it is experienced by young people. Based on

* ks. Andrzej Kuflikowski – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7440-1861>; e-mail: andrzej.kuflikowski@gmail.com

an analysis of selected empirical studies and relevant literature, the author highlights the discrepancy between declared faith and Eucharistic practice, the superficial understanding of the liturgy, and the lack of its experience as a personal and communal event. The article identifies the main deficiencies in Eucharistic formation, including the reduction of the Eucharist to an obligation, the lack of symbolic competence, the weakening of the communal dimension, and the discontinuity of formation after First Communion. These phenomena are interpreted not only in terms of crisis but also as a manifestation of a broader transformation of youth religiosity, characterized by individualization, the primacy of experience, and the search for authenticity and relationships. The author argues for a renewal of the model of Eucharistic formation by moving from an informational and obligation-based approach to an initiatory and experiential model, enabling young people to rediscover the Eucharist as a living encounter with Christ and an experience of the Church community.

Keywords: youth catechesis, eucharistic formation, religion crisis.

Wprowadzenie

Eucharystia jest w centrum życia wspólnoty Kościoła. Stanowi najpełniejszy wyraz jego tożsamości. Kościół konsekwentnie w swoim nauczaniu określa ją mianem „źródła” i „szczytu” życia chrześcijańskiego¹. Centralność Eucharystii dotyczy zarówno wymiaru eklesjalnego (teologia liturgii), jak również formacyjnego (teologia pastoralna). Formacja eucharystyczna dotyczy mnie tylko dzieci i młodzieży, ale wymaga kształtowania tożsamości czy postaw eucharystycznych na każdym etapie życia chrześcijańskiego.

Jednak współczesna praktyka duszpasterska (co potwierdzają liczne opracowania empiryczne) wskazuje na pewien rozdzźwięk pomiędzy rozumieniem Eucharystii oraz deklaracją uczestnictwa a realnym (świadomym, czynnym, owocnym) zaangażowaniem w jej przeżywanie². Ponieważ nie sposób ująć to zagadnienie w odniesieniu do wszystkich grup odbiorców posługi zbawczej, skupimy się na osobach młodych. Formacja młodzieży bowiem stanowi niejako papierek lakmusowy skuteczności katechezy liturgicznej w Kościele. Z jednej strony bowiem „wychodzi” wówczas na jaw prawdziwy obraz rozumienia Eucharystii przez młodzież (po katechezie przygotowującej do I Komunii św. i później pogłębiającej sposób uczestnictwa), z drugiej pojawia się „okazja”, aby nadrobić te zaległości albo ugruntować wiarę młodych, angażujących się bardziej w praktykę wiary.

Badania prowadzone w środowiskach młodzieży w Polsce (zwłaszcza licealistów) pokazują, że relacja tych osób do Eucharystii jest złożona³. Wielu z nich

¹ Zob. *Konstytucja o Liturgii świętej*, 10; Jan Paweł II, *Ecclesia de Eucharistia*, 1-3.

² Zob. J. Bagrowicz, *Katechetyczny i eklesjalny wymiar formacji eucharystycznej*, „Teologia i Człowiek”, 2012, nr 20, s. 84.

³ Badania te zostaną przywołane w dalszej części pracy (por. przypis 27). Zob. W. Sadłoń, *Religijność studentów według własnej oceny*, w: *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017*, red. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, Warszawa 2018, s. 199-216; M. Grabowska, *Religijność młodych Polaków*, w: *Młodzi Polacy w badaniach CBOS 1989-2021*, red. M. Grabowska, s. 98-108.

deklaruje przywiązanie do mszy św. i relatywnie częsty w niej udział, jednak zauważalny jest postępujący spadek regularności w uczęszczaniu do kościoła oraz dość powierzchowne rozumienie istoty mszy św. i jej znaczenia w życiu chrześcijanina. Szczególnym problemem jest na przykład trudność w rozumieniu symboliki liturgicznej, ale – co chyba ważniejsze – brak motywacji wewnętrznej w praktykowaniu wiary w ten sposób i brak doświadczenia w przeżywaniu Eucharystii jako wydarzenia wspólnotowego i eklezjalnego. To wszystko sprawia, że Eucharystia wydaje się im rzeczywistością odległą od życia i mało komunikatywną⁴.

Wobec tego pojawia się zasadnicze pytanie, czy mamy do czynienia z trwałym kryzysem formacji eucharystycznej (rozumianym jako posiadanie słabej więzi z Eucharystią, wspólnotą eucharystyczną, z doświadczeniem przemiany, w którą ona wprowadza), czy raczej z poszukiwaniem odpowiedniego sposobu formacji, który byłby adekwatny do stanu kultury, w jakiej żyje na co dzień młodzież, a która odrzuca normatywność i instytucjonalność. Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na ten dylemat; chcemy odpowiedzieć na pytanie, czy obserwowany spadek uczestnictwa młodzieży w Eucharystii oznacza kryzys formacji eucharystycznej, czy raczej jej niedostosowanie do przemian religijności młodego pokolenia? A także na ile współczesna młodzież uczestnicząca w życiu Kościoła posiada dojrzałą świadomość eucharystyczną oraz jakie czynniki warunkują skuteczność jej formacji eucharystycznej w kontekście przemian kulturowych? W poszukiwaniu odpowiedzi oprzemy się na wybranych badaniach dotyczących świadomości eucharystycznej młodzieży, jakich dokonano w ostatnich latach oraz na literaturze przedmiotu. Chcemy pokazać, że obserwowane zjawiska nie muszą być interpretowane wyłącznie w kategoriach kryzysu, ale w perspektywie transformacji – traktowane jako *znaki czasu* mogą stanowić impuls do refleksji teologicznej oraz przemyślenia metod czy modeli formacji eucharystycznej. W każdym razie pociąga to za sobą zgodę na odnowę liturgiczną, która nie tyle jest owocem intensyfikacji przekazu doktrynalnego (który póki co przeważa w katechezie młodzieży), ile realizuje się w takich formach inicjacji liturgicznej, jaka pozwoli młodym doświadczyć Eucharystii jako spotkania z żywym Chrystusem oraz pełną radości wspólnotą Kościoła.

1. Teologiczne podstawy formacji eucharystycznej

Refleksja nad formacją eucharystyczną młodzieży musi być zakorzeniona w teologii samej Eucharystii. Formacja eucharystyczna nie może być bowiem rozumiana wyłącznie jako przygotowanie do poprawnego uczestnictwa w obrzędach, ale jako proces wprowadzania w samo serce życia chrześcijańskiego. Eucharystia stanowi misterium obecności Chrystusa, Jego ofiary (i współofiary uczestników) oraz komunii z Chrystusem i całą wspólnotą wiernych⁵. Chrystus jest tym, który „zwołuje” wspólnotę do spotkania z Nim i siostrami i braćmi

⁴ Zob. Franciszek, *Evangelii gaudium*, 167.

⁵ Zob. *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, 11; *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1324-1327.

w wierze. Gromadzi wspólnotę, by ją prowadzić do Ojca. Jest Jedynym Pośrednikiem, Przewodnikiem oraz Barankiem zabitym, który zmartwychwstał i żyje. Chrystus karmi swoich uczniów, którzy są w drodze, umacniając w obliczu trudów tej drogi oraz włączając w swoje życie. Eucharystia uobecnia ofiarę Chrystusa – wydarzenie paschalne, czyniąc je sakramentalnie teraźniejszym. Dla uczestników liturgii oznacza to włączenie się w dynamikę daru z siebie, jaki Chrystus składa Ojcu za zbawienie świata⁶. Sens współofiary wynika z powszechnego kapłaństwa ochrzczonych, które uzdalnia do składania duchowych ofiar. Dlatego wierni w czasie mszy św. nie powinni być biernymi obserwatorami, ale mają współofiarywać Bogu samych siebie (swoje codzienne życie, trudy, radości, cierpienia) razem z ofiarą Chrystusa, dzięki której ofiarowanie wiernych jest owocne⁷. Eucharystia wreszcie buduje wspólnotę, sprawia jedność Kościoła (*koinonia*) – jako Ludu Bożego. Eucharystia bowiem ma wybitny charakter wspólnototwórczy – dzięki niej wierni stają się jedno z Chrystusem i między sobą. Te trzy wymiary Eucharystii – jej charakter uobecniający wydarzenie paschalne, wymiar ofiary i współofiary oraz komunii – stanowią razem fundament formacji eucharystycznej; pokazuje to, że celem tej formacji nie może być jedynie przekazanie wiedzy (która jest za „trudna do zniesienia” bez doświadczenia żywej relacji z Chrystusem), ale doprowadzenie ochrzczonych do egzystencjalnego przeżycia Eucharystii jako Daru⁸.

Formacja eucharystyczna dokonuje się przede wszystkim podczas samej liturgii – msza św. bowiem nie jest jedynie „miejscem celebracji” czy „obrzędem do odprawienia”, lecz uprzywilejowanym środkiem zbawienia, jakie ma miejsce w wychowaniu chrześcijańskim⁹. Wychowanie liturgiczne polega zaś na stopniowym wprowadzaniu ochrzczonych w misterium zbawcze poprzez wtajemniczanie w symbolikę liturgiczną, jej gesty, postawy i akcję. Liturgia dzięki temu angażuje całego człowieka: jego ciało, emocje, wolę i rozum. W ten sposób Eucharystia nie tylko wyraża wiarę Kościoła, ale ją kształtuje. Wychowanie liturgiczne więc dokonuje się „w liturgii i przez liturgię”, przez jej wewnętrzną moc, ukrytą w słowie Chrystusa, który powiedział: „A oto Ja jestem z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” (Mt 28,20). Uczestnictwo w liturgii, o ile jest świadome i czynne, prowadzi do wewnętrznej przemiany, wyrażającej się w uświęceniu człowieka, jego upodobnieniu do Chrystusa¹⁰.

⁶ Zob. D. Brzeziński, *Dziękczynienie w celebracji Eucharystii*, „Studia Ełckie” 2025, nr 3, s. 359-360.

⁷ Zob. W. Kazimieruk, *Współofiara wiernych świeckich w Liturgii Eucharystii*, „Liturgia Sacra” 2014, nr 2, s. 365-374; J. Grzeškowiak, *Istota współofiary wiernych w Eucharystii*, „Ateneum Kapłańskie” 1972, nr 2, s. 314-329. Funkcją współofiary jest także przedłużenie liturgii na życie codzienne (dokonujące się gestem rozesłania, posłania wiernych na zakończenie mszy św.).

⁸ Zob. Benedykt XVI, *Sacramentum Caritatis*, 6-15.

⁹ Zob. B. Margański, *Wychowanie liturgiczne we wspólnocie Kościoła. Wychowanie w liturgii i przez liturgię*, „Seminare” 2003, nr 19, s. 31-47.

¹⁰ Zob. J. Ratzinger, *Duch liturgii*, Kraków 2002, s. 45-60.

Formacja eucharystyczna dokonuje się zarówno poprzez katechezę mistagogiczną, jak i sam udział w Eucharystii (wewnętrznym wychowawcą jest bowiem sam Duch Święty). To bardzo ważne mieć świadomość, że nie tylko ludzka pedagogia, związana z podjęciem jakiejś formy katechezy, ale przede wszystkim działanie Ducha Świętego wpływa na doświadczenie bycia wychowywanym i przemienianym¹¹. Toteż u początku każdego nowego etapu drogi wtajemniczenia, czy to przed I Komunią św., czy przed bierzmowaniem, czy przed wejściem w związek małżeński, leży najpierw wezwanie do odnowienia wiary, jeszcze głębszego nawrócenia i podjęcia zaproszenia do pójścia za Chrystusem – zanim towarzyszyć temu przygotowaniu będzie katecheza inicjacyjna czy katecheza mistagogiczna. Za każdym razem – co należy do istoty wtajemniczenia, które może dokonywać się jedynie w łonie wspólnoty eklezjalnej – pedagogia wiary zawiera w sobie dążenia do poszerzania i pogłębiania relacji międzyludzkich, co wiąże się między innymi z podjęciem służby (realizacją charyzmatu czy posługi)¹². Wszystko, co dzieje wokół wprowadzenia chrześcijanina w centrum życia Kościoła sprawia, że to Eucharystia buduje Kościół i wprowadza w doświadczenie wspólnoty. Udział w Eucharystii nie tylko więc umacnia relację z Bogiem, ale także buduje wspólnotę (w jej pierwotnym charakterze, czyli taką grupę, która nie jest anonimowa, ale też nie ogranicza się do bycia „towarzystwem wzajemnej adoracji”), co ma podstawowe znaczenie dla kształtowania autentycznej tożsamości chrześcijanina, ucznia-misjonarza.

W świetle tego, co zostało powiedziane, formacja eucharystyczna powinna być rozumiana jako proces nieustannego wtajemniczania (jak nieustany jest proces stałego nawrócenia¹³), który prowadzi do coraz głębszego wprowadzania w misterium Chrystusa, by stawać się jak Chrystus¹⁴. W ten sposób można mówić o permanentnym stawaniu się dojrzałym chrześcijaninem. Zarazem jest to proces odkrywania nieodzowności Kościoła, jako wspólnoty, w której dokonuje się owo wtajemniczenie, ale także jako środowiska praktykowania miłości bliźniego. Formacja ta – jak zostało już zaznaczone – obejmuje całe życie ochrzczonego¹⁵. Dlatego formacja eucharystyczna jest zarazem wychowaniem do modlitwy, do życia moralnego czy do misji. Tak rozumiane teologiczne podstawy formacji eucharystycznej ukazują jej głęboki, integralny charakter. Jednocześnie rodzi się pytanie, na ile współczesna młodzież jest w stanie wejść w tak rozumiane, skądinąd trudne doświadczenie Eucharystii. Odpowiedź na to pytanie wymaga uwzględnienia kontekstu kulturowego i religijnego, w którym dokonuje się obecnie proces formacji.

¹¹ Zob. Ł. Samiec, *Duch Święty w Sakramencie Eucharystii*, „Teologia w Polsce” 2018, nr 2, s. 233-247.

¹² Zob. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, 6, 18, 22.

¹³ Zob. *Dyrektorium Ogólne o Katechizacji*, 56.

¹⁴ Zob. Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, 20.

¹⁵ Zob. W. Danielski, J.J. Kopeć, *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, „Liturgia Sacra” 1995, nr 1-2, s. 21-22.

2. Współczesna religijność młodzieży jako kontekst formacji

Ogólnie mówi się, że religijność młodzieży cechuje selektywność prawd wiary, odrzucenie autorytetów (i instytucjonalności Kościoła) oraz trudność w rozumieniu i odbiorze symboliki chrześcijańskiej, która jest dla nich – żyjących w zupełnie innej cywilizacji – prawie nieczytelna (pomijamy tu kwestie moralności, to temat na inną refleksję)¹⁶. Jednak, aby zobaczyć całą złożoność tej sytuacji, trzeba zrozumieć typowy sposób myślenia młodzieży, która konstruuje swoją religijność inaczej niż dawniej, nie tyle podważając sens samej religii, co – wskutek braku jakiegokolwiek odniesienia do codzienności – pozostając obojętnymi na wszystko, o czym religia mówi do człowieka¹⁷. Nie sposób więc właściwie ocenić skuteczności formacji religijnej (i eucharystycznej), czy szerzej oddziaływań pastoralnych, bez odniesienia do sposobu, w jaki młodzież próbuje przeżywać wiarę, w jako konstruuje swoją tożsamość religijną i w jaki sposób interpretuje rzeczywistość – najczęściej medialną – Kościoła i liturgii. Dokonujące się intensywnie zmiany kulturowe nie są tylko tłem dla refleksji nad formacją eucharystyczną, lecz kluczowym jej uwarunkowaniem¹⁸.

Jedną z najbardziej charakterystycznych cech współczesnej religijności młodzieży jest jej postępująca indywidualizacja – wraz za degradującymi człowieczeństwo procesami, które sprawiają, że człowiek odczuwa głęboką, neurotyczną samotność. O ile w modelu tradycyjnym wiara była dziedziczona po przodkach/rodzicach, a zarazem przeżywana w obrębie stabilnych struktur społecznych, czy nawet instytucjonalnych, o tyle współcześnie najczęściej przybiera ona postać osobistego wyboru, podlegającego powierzchownej ocenie oraz zdystansowaniu. Jeśli nawet młodzież nie odrzuca wprost religii lub nie jest jej całkowicie obojętna, nie zamierza angażować się całym sobą w jej rzeczywistość. Dlatego także liturgię traktuje jako coś narzuconego z góry, coś przestarzałego, nudnego i nieżyciowego. Nie tylko dlatego, że mają do Eucharystii ogromny dystans – nie dając „szansy” Duchowi Świętego, by mógł ich wychowywać – ale także, w wielu sytuacjach nawet bardziej, że taki dystans do nich ma Kościół, sam mocno zdystansowany wobec ich obojętności i negatywizmu. W konsekwencji dochodzi do napięcia pomiędzy obiektywnym znaczeniem liturgii w życiu chrześcijanina a jej subiektywnym odbiorem przez ludzi młodych¹⁹.

¹⁶ Zob. J. Mariński, *Religijność młodzieży szkół średnich w procesie przemian (2-15-2022) – analiza socjologiczna*, „Chowanna” 2022, nr 2, s. 1-34.

¹⁷ Zob. H. Misiak, *Problem religijny w światopoglądzie i przeżyciach młodzieży*, „Teologia Praktyczna” 2018, nr 1, s. 35-40.

¹⁸ Więcej na ten temat, zob. R.J. Pastwa, *Analiza zjawiska zmiany w procesie wiary i praktyk Polaków na podstawie Komunikatu z Badań CBOS „Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa” w odniesieniu do teorii mediatyzacji religii S. Hjarvarda*, „Heteroglossia. Studia kulturoznawczo-filologiczne” 2022, nr 13, s. 353-367.

¹⁹ Zob. K. Richter, *Liturgia ośrodkiem życia wspólnoty parafialnej*, „Liturgia Sacra” 1999, nr 1, s. 39-40.

Drugim istotnym rysem religijności współczesnej młodzieży jest preferowanie przez nich tego, co „funkcjonalne” (przeżyciowe), a odrzucanie doktryny, która wydaje się oschła, zbyt abstrakcyjna i niezrozumiała. Tymczasem wykazują pewien stopień gotowości, jeśli spotykają się z propozycją wiary, za którą rozciąga się przestrzeń doświadczenia czegoś głębokiego (mocnego), co w ich przekonaniu jest autentyczne i niosące znaczenie. Dlatego msza św. pozostaje tak długo dla nich trudna (niezrozumiała i nudna), jak długo nikt nie pokaże im, w czym ona dotyka ich życia, ich szczęścia. Badania pastoralne pokazują, że dla wielu z nich Eucharystia wcale nie stanowi doświadczenia spotkania z Chrystusem, ale pusty rytuał, nieczytelny obrzęd, stary obyczaj²⁰. Mimo że w liturgii nie obowiązuje już język łaciński, nie potrafią odczytać słów-symboli liturgicznych wypowiedzianych w języku polskim; język liturgiczny jest dla nich nieprzejrzyisty, wymagający interpretacji, do której nie są odpowiednio przygotowani²¹. Przekłada się to ponadto na rozbieżność pomiędzy deklaracjami religijności czy udziału we mszy św. a rzeczywistym zaangażowaniem w praktykę wiary (co może oznaczać, że noszą w sobie jakieś pragnienie Boga, ale nie potrafią z tym pragnieniem sobie poradzić). Na przykład, nie mają głodu Eucharystii, nie doświadcniają jego realności, ponieważ nie rozumieją, w jaki sposób mieliby się nakarmić Ciałem Chrystusa. Spadek praktyk religijnych nie musi więc oznaczać niewiary czy wrogości do Chrystusa, lecz po prostu bezradność wobec braku wyrazistości Eucharystii, braku jej piękna i siły oddziaływania znaków/symboli liturgicznych²². Być może chodzi również o zmianę sposobu jej przeżywania.

Do tego dochodzi oczywiście motywacja: jeśli bardzo często pojawia się uzasadnienie uczestnictwa sprowadzone do poczucia obowiązku religijnego czy chęci „zadowolenia” rodziny, to siłą rzeczy taka motywacja narażona jest na liczne perturbacje, jak choćby doświadczenie skarcenia, nieradzenia sobie z wątpliwościami czy negatywnym obrazem Kościoła w mediach – co skutkuje mniej lub bardziej powtarzaną nieobecnością w kościele. Sama motywacja zewnętrzna może prowadzić do zaniku potrzeby religijnej (poczucia obowiązkowości) lub poczucia niezrozumienia sensu celebracji²³. To wszystko pokazuje, że formacja eucharystyczna napotyka nie tyle na postawę odmowy czy nawet sprzeciw, ale raczej na pogłębianie się obojętności czy lekceważący stosunek do ponawianych zachęt ze strony Kościoła. Do tego należy jeszcze dodać powszechne osłabienie więzi społecznych, kryzys zaufania społecznego, który przekłada się na atmosferę podejrzliwości i nieradzenia sobie z budowaniem relacji w Kościele. Eucharystia tymczasem jest wybitnie sakramentem komunii²⁴, sakramentem jedności;

²⁰ Zob. W.M. Wermter, *Stać się Eucharystią. Doświadczenie „odkrycia” Eucharystii*, „Perspectiva” 2024, nr 2, s. 120-135.

²¹ Zob. A. Kalbarczyk, „*Trudna jest ta mowa. Któż jej może słuchać?*” *O kurs podstawowy języka wiary*, „Teologia Praktyczna” 2014, nr 15, s. 71-79.

²² Zob. W. Lechów, *Rola symboli w wychowaniu religijnym*, „Studia Paradyskie” 2008, nr 17-18, s. 151-171.

²³ Zob. Franciszek, *Desiderio desideravi*, 28.

²⁴ Zob. A. Żądło, *Eucharystia sakramentem komunii*, „Liturgia Sacra” 2005, nr 2, s. 263-273.

zakłada przeżycie Kościoła jako stale pogłębianych relacji: stawania się zdolnym do bycia bezinteresownym darem dla innych (wspólnota relacji). Zauważalny – istniejący w masowym i anonimowym kościele – brak takich relacji, dotyka również sfery motywacyjnej, wpływając bezpośrednio na sposób przeżywania liturgii, podczas której „nudę” wydarzenia paschalnego generuje zamknięcie się we własnym indywidualnym świetle²⁵.

Młodzież zostawiona sama sobie, swemu młodzieńczemu buntowi, który poniekąd bierze się ze sprzeciwu wobec niezrozumiałej dla nich rzeczywistości dorosłych, a więc także narzuconej przez Kościół doktryny, nie potrafi sama dopasować się do tego świata, wejść w koleiny, jakimi poruszał się dotąd „wóz” chrześcijaństwa. Zwodzona mnóstwem „lepszyc” propozycji – bardziej atrakcyjnych i bardziej zrozumiałych – rezygnuje z formacji, na którą najczęściej składają się próby pouczenia czy wyedukowania, obce ich mentalności oraz wrażliwości. Głównym powodem nieuczestniczenia w formacji religijnej (liturgicznej) nie jest wyłącznie brak wiedzy (wszak dziś taką wiedzę łatwo zdobyć choćby w Internecie), lecz nieadekwatność formacji (sposobu przekazu) do sposobu, w jaki oni przeżywają dzisiaj relacje (bądź nie potrafią ich przeżywać), a co za tym idzie – wiarę²⁶. Dlatego zagadnienie formacji eucharystycznej młodych wiąże się dzisiaj z wyborem właściwego modelu inicjacji, który uwzględni potrzebę doświadczenia, relacyjności i zaangażowania – nawet kosztem wiedzy religijnej – w ramach rozbudowanego, ale bardziej spersonalizowanego katechumenatu²⁷. Oznacza to jednocześnie konieczność takiego kształtowania liturgii i duszpasterstwa, aby Eucharystia mogła być odkrywana przez młodych jako wydarzenie znaczące, osobowe i wspólnotowe.

3. Eucharystia w świadomości młodzieży

Spróbujmy przyjrzeć się bliżej motywacji ludzi młodych w zakresie ich uczestnictwa czy braku uczestnictwa w Eucharystii, jak również poziomowi rozumienia przez nich, czym jest msza św. W badaniach empirycznych²⁸ najbar-

²⁵ Zob. M. Szczodry, *Młodzi w Kościele Franciszka*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018, nr 1, s. 211-232.

²⁶ Zob. U. Gruca-Miąsik, *Wychowanie młodzieży do dojrzałości*, w: *Rodzina*, red. M. Łobacz, M. Parzyszek, Zamość 2025, s. 243-246.

²⁷ Zob. *Dyrektorium o Katechizacji*, 61-65, 135.

²⁸ Odwołujemy się tu do następujących badań: R.K. Markuszewski, *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi maturzystów Białegostoku* (2021); T. Tylka, *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi licealistów klas maturalnych w Chrzanowie* (2024) – są to niepublikowane rozprawy doktorskie. Starsze badania, również dotyczące formacji młodzieży, przedstawił Zdzisław Janiec oraz Marian Czenczek, zob. Z. Janiec, *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi maturzystów miasta Przemyśla* (1994), M. Czenczek, *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi maturzystów miasta Rzeszowa* (1997). Zob. także K. Dubiel, *Formacja eucharystyczna młodzieży Mińska*, Sandomierz 2017.

dziej widoczna jest rozbieżność między deklaracjami wiary a rzeczywistą praktyką. Nawet jeśli duża ilość młodych deklaruje wiarę w Boga oraz identyfikuje się – przynajmniej kulturowo – z Kościołem, nie przekłada się to na regularny udział we mszy św. niedzielnej. Wskazuje to na słabnący związek pomiędzy tożsamością religijną a świadomym wyborem pójścia do kościoła. Eucharystia nie stanowi zatem centralnego wydarzenia w ich życiu, nawet jeśli nazywają siebie chrześcijanami. Jest ona dla nich po prostu jedną z form wyrażania religijności – niestety coraz rzadziej wybieraną. Analiza motywacji uczestniczenia w liturgii pokazuje, że najczęściej chodzą na mszę św., bo „tak zostali wychowani”, robią to „z poczucia obowiązku” czy dlatego, że „rodzina tego oczekuje”. O wiele rzadziej pojawia się motywacja wewnętrzna, a więc potrzeba spotkania z Bogiem czy chęć pogłębienia życia duchowego (warto zauważyć, że są to motywy raczej indywidualistyczne). Z kolei, gdy mają wskazać powody nieobecności na mszy św., uczestnicy badań wybierają „brak potrzeby religijnej”, „poczucie znudzenia”, „niezrozumienie liturgii” oraz „poczucie nieadekwatności w stosunku do własnego życia”. Eucharystia w tych odpowiedziach nie stanowi więc wydarzenia znaczącego ani komunikującego.

Co do rozumienia Eucharystii przez młodzież, badania wskazują, że choć potrafią oni wskazać na główne części mszy św., nie potrafią wyjaśnić ich znaczenia, odkryć symboliki czy dostrzec możliwości włączenia się w akcję liturgiczną. Sprowadzają własne uczestnictwo do wymiaru zewnętrznego (statycznego). Wymiar misterium oraz wymiar egzystencjalny (ofiara, obecność, komunია, posłanie) wydają się raczej nieobecne w ich świadomości. Po prostu wystarcza im „zaliczenie” obrzędu oraz „pomodlenie się”. Szczególną trudność mają z interpretacją znaków i symboli liturgicznych – co przekłada się na słabą orientację w zakresie tego, co naprawdę dzieje się w czasie Eucharystii. Z tego też względu nie wiedzą, jak mogliby zaangażować się w doświadczenie tego wydarzenia. Rzadko wspominają o spotkaniu z Chrystusem, który żyje jako Zmartwychwstały Pan, w ogóle nie potrafią połączyć Jego obecności ze swoim realnym życiem, codzienną egzystencją. W konsekwencji msza św. pozostaje rzeczywistością zewnętrzną wobec osobistego świata młodego człowieka. Tak zanika więź z liturgią. Później dla wielu dorosłych msza św. jawi się jako „miłe” wspomnienie z ich dzieciństwa, lecz oni również nie traktują Eucharystii jako dzieła zbawienia.

Nie musimy jednak interpretować tych wniosków jedynie w kategoriach negatywnych. Ukazują one bowiem obszary, w jakich formacja eucharystyczna domaga się odnowy bądź bardziej adekwatnego do możliwości i potrzeb sposobu oddziaływania²⁹. W tym sensie stanowią one punkt wyjścia do dalszej refleksji nad omawianą tu kwestią. Zapytajmy zatem o naturę powstałych trudności. Czy mamy do czynienia ze zwyczajnym kryzysem formacji, czy też z bardziej

²⁹ *Dyrektorium Ogólne o Katechizacji* ofiaruje konkretne narzędzie, które pozwala rozeznaczyć sytuację młodzieży i parafii – nazywa się ono „analiza sytuacji i potrzeb”. Zob. nr 279-280.

łożonym procesem przemiany religijności, który domaga się nowej interpretacji? Jakże rozpoznaliśmy deficyty w zakresie formacji eucharystycznej? Są to: brak doświadczenia żywej liturgii (co łączy się bezpośrednio z *ars celebrandi*³⁰); redukcja mszy św. do zwyczajnego obrzędu religijnego; brak wspólnej troski o celebrowanie wydarzenia paschalnego; brak języka liturgicznego, który wypełnia funkcję fatyczną³¹, angażując uczestników w akcję liturgiczną oraz rozumienie dokonujących się aktów; brak środowiska, w którym można by praktykować pedagogię Jezusa; brak wewnętrznej motywacji u młodych, ale także u odpowiedzialnych za formację. Deficyty te, jak widać, nie mają charakteru ilościowego – nie chodzi o zwiększenie ilości uczestników mszy św., nie chodzi o sam fakt spadku uczestnictwa w liturgii (niestety, skupianie się na tym fakcie często skutkuje organizowaniem „akcji”, w wyniku których „zdobywa się” na jakiś czas sympatyków liturgii – w dłuższej perspektywie okazuje się, że brakuje im zakorzenienia, i ich entuzjazm jest krótki). Dlatego należy zupełnie odrzucić ten sposób podejścia, a skupić się na wymiarze jakościowym formacji, dotyczącym rzeczywistego rozumienia i przeżywania Eucharystii. Podobnie, nie chodzi o przekonanie młodych, że msza św. to wymóg moralny czy społeczny – wszak „wymogi” mogą ulec zmianie; tymczasem tu chodzi o samą „więź z winnym krzewem”, o „źródło i szczyt” życia człowieka ochrzczonego, który może realizować przez udział w liturgii misję kapłańską³². Nie chodzi także o wyuczenie się na pamięć formuł liturgicznych oraz definicji symboli eucharystycznych. Żeby bowiem móc mieć realny kontakt z symbolem czy rzeczywistością, jaką on ukrywa, wprawdzie konieczna jest kompetencja pozwalająca na obcowanie z językiem symbolicznym, liturgicznym. Wreszcie nie chodzi o „wy tłumaczenie”, że msza św. to obowiązek nałożony na człowieka przez Boga. Takie podejście bowiem znacznie ogranicza wybór człowieka: „wypełnienie” Prawa, o którym mówił Jezus, co nie podobało się „zwierzchnikom religijnym”, oznaczało odkrycie przykazania w sercu – do czego zdolny jest jedynie człowiek wolny. Dlatego katecheza ukierunkowana jest na wychowanie ku wolności³³. Wolny i świadomy wybór możliwy jest wówczas, jeśli człowiek dostrzega jego egzystencjalną wartość; czyli związek z codziennym życiem. Jeśli młodzież nie postrzega Eucharystii w perspektywie źródła życia duchowego ani jako szkoły dającej dostęp do spotkania żywego Boga, w rezultacie tracimy cały jej formacyjny potencjał – Eucharystia nie może pełnić funkcji centrum życia chrześcijańskiego. Osobną sprawą jest konieczność wzmacniania wymiaru wspólnotowego; bez zawiązania wspólnoty, bez wspólnego przygotowania i włączania się w wydarzenie pas-

³⁰ Zob. Franciszek, *Desiderio desideravi*, 48-60.

³¹ Zob. D. Kurzydło, „Język, który odsłania”. *Funkcja fatyczna języka w przestrzeni katechetycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2021, nr 37, s. 129-148.

³² Zob. W. Jakubowski, *Eucharystia jako ofiara Kościoła w świetle dokumentów Magisterium po Vaticanum II*, „Teologia w Polsce” 2025, nr 1, s. 119-142.

³³ Zob. R. Chałupniak, *Katecheza w szkole czy poza szkołą?*, „Paedagogia Christiana” 2012, nr 1, s. 167, 171-172.

chalne, bez poczucia bliskości z innymi uczestnikami liturgii – Eucharystia przypomina tylko albo teatr, albo obrzęd utwierdzający w prywatności wyboru. Osłabienie tego wymiaru uniemożliwia zrozumienie natury Eucharystii, która jest wydarzeniem eklezjalnym, wspólnototwórczym i nastawionym na służbę³⁴.

Bardzo wrażliwą kwestią jest zaniedbanie czasu formacji po przyjęciu przez dzieci Pierwszej Komunii św.³⁵ W efekcie młodzież, wchodząc w okres dorastania, nie posiada odpowiedniego doświadczenia liturgicznego – pozostając na poziomie rozumienia liturgii przez ośmio- czy dziewięciolatka. Adolescentom msza św. zaczyna się więc kojarzyć z czymś „dla dzieci”; co uniemożliwia świadome i czynne uczestnictwo w Eucharystii. Dodatkowym problemem może być zbyt „techniczne” przygotowanie dzieci do Sakramentu Ołtarza, skupiające się na wyuczeniu formułek czy zapamiętaniu kolejności części mszy św. („co odpowiadać”). Można założyć, że w takiej sytuacji nie nastąpiła prawdziwa inicjacja sakramentalna. Nie chodzi przecież o nauczanie o Eucharystii, ale o włączenie w jej przebieg, wprowadzenie w jej przeżywanie i bycie świadomym, czym jest to doświadczenie. Potem – już w młodości – człowiek chociaż posiada nieco wiedzy, nie potrafi z niej zrobić większego użytku. Dlatego formacja „w liturgii i przez liturgię” jest po prostu wychowaniem dokonującym się równolegle z rozwojem motywacji, i to zarówno w wymiarze poznawczym, wolitywnym, jak i emocjonalnym³⁶. Tak czy inaczej mamy do czynienia ze zjawiskiem złożonym – omówiliśmy je z punktu widzenia teologii liturgii oraz katechezy; *analiza sytuacji i potrzeb* wymaga ponadto dokonania analizy z perspektywy socjologicznej, psychologicznej i pedagogicznej.

4. Eucharystia jako doświadczenie spotkania i wspólnoty

Powtórzmy pytanie: czy w przypadku młodzieży mamy do czynienia jedynie z przejściowym kryzysem, rozumianym jako osłabienie więzi z Eucharystią, czy też głębszym procesem transformacji religijności, domagającym się nowego modelu formacji? Częściowo odpowiedzieliśmy już na to pytanie, wskazując na nieadekwatność obecnej sytuacji młodych, którzy zostali postawieni wobec zbyt trudnej dla nich postawy Kościoła, odwołującego się do niezmiennego nauczania Magisterium, ale nie potrafiącego dotrzeć do serca młodzieży³⁷. Z jednej strony mamy zatem kryzys, objawiający się w widoczny sposób spadkiem praktyk

³⁴ Zob. M. Potyczka, *Wspólnotowy charakter Sakramentu Eucharystii*, „Studia Peplińskie” 2014, nr 47, s. 271-284.

³⁵ Zob. A. Rayzacher-Majewska, *Inicjacja i... co dalej? Efektywność formacji eucharystycznej dzieci*, „Studia Katechetyczne” 2024, nr 20, s. 151-169.

³⁶ Zob. B. Margański, *Wychowanie liturgiczne we wspólnotocie Kościoła*, art. cyt. s. 41-43.

³⁷ W tym kontekście warto przypomnieć słowa Franciszka: „Nieakceptowanie reformy, jak również jej powierzchowne zrozumienie, odciąga nas od zaangażowania w poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, które ciągle powtarzam: jak możemy wzrastać w zdolności do pełnego przeżywania akcji liturgicznej? Jak wciąż zachwycać się tym, co dzieje się podczas celebracji na naszych oczach? Potrzebujemy poważnej i żywotnej formacji liturgicznej”. Zob. Franciszek, *Desiderio desideravi*, 31.

religijnych oraz nieczytelnością przekazu religijnego (niekomunikatywność, niezrozumiałość, abstrakcyjność), a z drugiej dokonującą się w umysłach młodego pokolenia transformację, polegającą na zmianie sposobu przeżywania religii i związanej z tym potrzebie przeżycia, głębokich relacji i autentyczności. Na podstawie przywołanych wyżej badań można by uznać, że młodzież przejawia poważne deficyty w zakresie jej podejścia do Eucharystii. Spadek uczestnictwa, powierzchowne rozumienie liturgii oraz brak doświadczenia wspólnoty wiary zdają się potwierdzać tę diagnozę. Ale taka interpretacja z pewnych względów pozostaje niepełna, i z pewnością wpływa na nie dość odpowiednie decyzje w zakresie propozycji związanych z formacją eucharystyczną. Kontekst kulturowy bowiem, zwłaszcza całkiem inna mentalność – podlegająca charakterystyce używania mediów społecznościowych i sztucznej inteligencji – ma ogromny wpływ na religijność młodzieży. Wskazuje bowiem, że mamy do czynienia z czymś więcej niż kryzys: młodzież nie stanie się po jakimś czasie bardziej zdolna do uczestnictwa w Eucharystii, tylko dlatego że „dorośnie”, „zmadrzeje” czy „zmuszą ją do tego okoliczności”.

Nie ulega wątpliwości, że współczesna formacja liturgiczna napotyka na poważne problemy dotyczące skuteczności oddziaływania: percepcja ludzi młodych działa inaczej niż chcą o tym myśleć formatorzy³⁸. Osłabienie praktyk religijnych, redukcja Eucharystii do obowiązku oraz brak jej egzystencjalnego znaczenia wskazują nie tylko na zerwanie ciągłości pomiędzy tradycyjnym modelem formacji a rzeczywistością życia młodego pokolenia, ale ujawniają coraz większą niezdolność nowego pokolenia do uznania autorytetu Kościoła. Kryzys ten ma charakter wielowymiarowy: obejmuje zarówno poziom poznawczy (brak rozumienia), rozwojowy (inaczej funkcjonująca fizjologia mózgu), egzystencjalny (brak doświadczenia) oraz wspólnotowy (osłabienie więzi z Kościołem)³⁹. W tym sensie stanowi on realne wyzwanie dla duszpasterstwa, które nie może ograniczyć się do prostego powielania dotychczasowych schematów formacyjnych. Co więcej, jeśli uznamy, że nie jest to przemijający z czasem kryzys, lecz mająca swoje odniesienie do procesów technologicznych i przemian społeczno-kulturowych transformacja, w tym transformacja religijności, to oznacza to, że nie ma sensu model katechetyczny, który stawia na znane od wieków sposoby przekazu wiary (oparte przede wszystkim na normatywności). Współczesna młodzież bowiem nie tyle odrzuca wiarę, ile przeżywa ją w sposób odmienny od wcześniejszych pokoleń: bardziej indywidualny, doświadczeniowy i relacyjny. I należy to wykorzystać – odnawiając w rzeczywisty sposób model katechumenalny, bo taki właśnie umożliwia budowanie małych wspólnot, zajmujących się rozwiązywaniem codziennych problemów (nie zawsze rozumianych przez dorosłych), który pozwala na autentyczne doświadczenie obecności, sensu, relacji

³⁸ Szeroko tą problematyką zajmuje się Artur Noworyta. Zob. A. Noworyta, *Eucharystyczna świadomość młodzieży*, Kraków 2015.

³⁹ Zob. M.E. Ruszel, *Psychologiczne aspekty zamykania się młodzieży na religię*, „Studia Gdańskie” 2016, nr 39, s. 245-255.

czy wiarygodności oraz na powiązanie wiary z ich własnym życiem⁴⁰. Nie oznacza to rezygnacji z przekazu prawd wiary, jednak nie są one „narzucane” jako formuły do zapamiętania czy definicje do wyuczenia, nawet nie jako zasady do przestrzegania – ale jest to podążanie drogą Jezusa, który zaproponował swoistą pedagogię, polegającą na odkrywaniu tych prawd w codzienności⁴¹. W tym kontekście Eucharystia, jeśli stanie się częścią ich doświadczenia życiowego, w którym Chrystus przychodzi im służyć (odwrotnie niż to powszechnie się uważa, że to my przychodzimy na mszę św. Służyć Chrystusowi), posiada ogromny potencjał odpowiedzi na pytania, jakie młodzi chcą i muszą zadać, odkrywając coraz bardziej świat jako niebezpieczny, skonfliktowany czy okrutny. Eucharystia jako miejsce współofiary i spotkania, wspólnoty i odkrywania sensu, przełamywania izolacji i podejmowania służby – staje się przestrzenią realnej inicjacji do nowego stylu życia. O ile wychodzi naprzeciw ich deficytom, a nie je na siłę zakupuje – obawiając się zbytniego relatywizmu czy selektywności z ich strony.

Wtajemniczenie w doświadczenie Eucharystii może posiadać dwojaki charakter: albo jest próbą wytłumaczenia, czym jest msza św., jakie ma części i dlaczego takie (historia liturgii), albo jest po prostu uczestniczeniem w czymś, co przekracza ludzkie możliwości pojęcia, ale daje możliwość bycia razem w obliczu trudnych pytań, podjęcia próby przejścia przez nie jako zjednoczona wobec nich wspólnota czy wyrażenia własnych wątpliwości jako przejawu ofiary składanej razem z Chrystusem Ojcu Niebieskiemu⁴². W ten sposób – stopniowo – dokonuje się odkrywanie Eucharystii jako osobowego i wspólnotowego spotkania z Chrystusem, który jako nasz Brat utożsamia się z naszym bólem istnienia, oraz z Kościołem, który nie zamyka się na człowieka, ale stanowi skarbnicę doświadczeń i azyl bezpieczeństwa, po to aby w obliczu zagrażającego świata „wyposażać” w wewnętrzne doświadczenie mocy zmartwychwstania⁴³.

W związku z tymi wyzwaniami, formacja eucharystyczna młodzieży domaga się personalizacji, tzn. uwzględnienia indywidualnego potencjału i unikalnej drogi wiary młodego człowieka; integracji doświadczenia i wychowania, tzn. budowania środowiska, w którym Eucharystia stanowi „coś więcej” niż jeden z obrzędów, a wyznacza centrum życia Kościoła, który staje się dzięki czynnemu zaangażowaniu wiernych w przygotowanie i przeżycie „ich własnej” liturgii; uznanie, że liturgia posiada charakter formacyjny (katechetyczny); troski o tworzenie nie anonimowej, małej wspólnoty; przekształcenia formacji okazjonalnej

⁴⁰ Zob. D. Kurzydło, *Pedagogia przyjaźni. Katechumenalny model przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania jako wyraz odpowiedzialności, wierności i posłuszeństwa w Kościele*, w: *Sprawności moralne w wychowaniu: odpowiedzialność-wierność-posłuszeństwo*, red. I. Jazukiewicz, E. Rojewska, Szczecin 2019, s. 37-58.

⁴¹ Zob. S. Jędrzejewski, *Pedagogia Jezusa w świetle Ewangelii*, „Seminare” 2002, nr 18, s. 5-13; J. Bagrowicz, *Problematyka katechizacji młodzieży w nurcie katechezy kerygmatycznej*, „Studia Theologia Varsaviensia” 1996, nr 1, s. 186-190.

⁴² Zob. K. Westerhorstmann, *Arise and Eat: The Eucharist as a Sacrament of Healing*, „Studia Elckie” 2025, nr 3, s. 366-367.

⁴³ Zob. Benedykt XVI, *Sacramentum caritatis*, 16.

w permanentną, tzn. zapewnienia ciągłości procesu formacyjnego przez całe życie; i wreszcie komunikatywności języka liturgii, tzn. troski o jej zrozumiałość i czytelność dla młodych ludzi (z czym wiąże się też dbałość o piękno celebracji, muzyki, sztuki itp.)⁴⁴.

Można zatem uznać, że kryzys, z jakim mamy do czynienia ujawnił realne trudności i braki związane z sytuacją młodzieży, natomiast transformacja religijności wskazała na nowe możliwości formacji eucharystycznej. W tym sensie obecna sytuacja (niski poziom np. uczestnictwa) może być odczytana nie tylko jako zagrożenie, ale jako wezwanie do pogłębionej refleksji nad istotą formacji eucharystycznej oraz do poszukiwania takich form duszpasterskich, które pozwolą młodemu pokoleniu odkryć Eucharystię jako żywe centrum ich życia chrześcijańskiego. Można zamknąć tę refleksję uwagą, że młodzież dopóty będzie miała kłopoty z Eucharystią, dopóki nie będzie umiała doświadczać jej jako egzystencjalnie znaczącej – a żeby umiała doświadczać jej w ten sposób, model formacji powinien zmienić charakter z informacyjno-obowiązkowego na inicjacyjno-doświadczeniowy, lub inaczej inicjacyjno-katechumenalny⁴⁵. Liczy się też świadomość, że odmowa uczestnictwa we mszy św. nie wynika wyłącznie z procesów sekularyzacji, lecz także z niedostosowania tradycyjnych modeli formacji do ich zmienionego kulturowo sposobu przeżywania religijności.

* * *

Bibliografia

- Bagrowicz J., *Katechetyczny i eklesjalny wymiar formacji eucharystycznej*, „Teologia i Człowiek” 2012, nr 20, s. 83-96.
- Bagrowicz J., *Problematyka katechizacji młodzieży w nurcie katechezy kerygmatycznej*, „Studia Theologia Varsaviensia” 1996, nr 1, s. 183-207.
- Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, Tamów 2007.
- Brzeziński D., *Dziękczynienie w celebracji Eucharystii*, „Studia Elckie” 2025, nr 3, s. 359-360.
- Chałupniak R., *Katecheza w szkole czy poza szkołą?*, „Paedagogia Christiana” 2012, nr 1, s. 163-178.
- Czenczek M., *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi maturzystów miasta Rzeszowa*, Lublin 1997 (mps).
- Danielski W., Kopeć J.J., *Liturgia szkołą duchowej formacji chrześcijańskiej*, „Liturgia Sacra” 1995, nr 1-2, s. 19-30.
- Dubiel K., *Formacja eucharystyczna młodzieży Mińska*, Sandomierz 2017.
- Dyrektorium o Katechizacji*, Kielce 2020.
- Dyrektorium Ogólne o Katechizacji*, Poznań 1998.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii Gaudium*, Poznań 2023.
- Franciszek, List apostolski *Desiderio desideravi*, Kielce 2022.
- Gruca-Miąsik U., *Wychowanie młodzieży do dojrzałości*, w: *Rodzina*, red. M. Łobacz, M. Parzy-szek, Zamość 2025, s. 239-260.
- Grzeškowiak J., *Istota wspólnoty wiernych w Eucharystii*, „Ateneum Kapłańskie” 1972, nr 2, s. 314-329.

⁴⁴ Zob. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, 107.

⁴⁵ Zob. J. Bagrowicz, *Katechetyczny i eklesjalny wymiar formacji eucharystycznej*, art. cyt., s. 96.

- Jakubowski W., *Eucharystia jako ofiara Kościoła w świetle dokumentów Magisterium po Vaticanum II*, „Teologia w Polsce” 2025, nr 1, s. 119-142.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Catechesi tradendae*, Warszawa 1980.
- Jan Paweł II, *Encyklika Ecclesia de Eucharistia*, Kraków 2003.
- Janiec Z., *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi maturzystów miasta Przemyśla* (1994)
- Jędrzejewski S., *Pedagogia Jezusa w świetle Ewangelii*, „Seminare” 2002, nr 18, s. 5-13.
- Kalbarczyk A., „*Trudna jest ta mowa. Któż jej może słuchać?*” *O kurs podstawowy języka wiary*, „Teologia Praktyczna” 2014, nr 15, s. 71-79.
- Kazimieruk W., *Współofiara wiernych świecików w Liturgii Eucharystii*, „Liturgia Sacra” 2014, nr 2, s. 365-374.
- Kurzydło D., „*Język, który odsłania*”. *Funkcja fatyczna języka w przestrzeni katechetycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2021, nr 37, s. 129-148.
- Kurzydło D., *Pedagogia przyjaźni. Katechumenalny model przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania jako wyraz odpowiedzialności, wierności i posłuszeństwa w Kościele*, w: *Sprawności moralne w wychowaniu: odpowiedzialność-wierność-posłuszeństwo*, red. I. Jazukiewicz, E. Rojewska, Szczecin 2019, s. 37-58.
- Lechów W., *Rola symboli w wychowaniu religijnym*, „Studia Paradyskie” 2008, nr 17-18, s. 151-171.
- Margański B., *Wychowanie liturgiczne we wspólnocie Kościoła. Wychowanie w liturgii i przez liturgię*, „Seminare” 2003, nr 19, s. 31-47.
- Mariański J., *Religijność młodzieży szkół średnich w procesie przemian (2-15-2022) – analiza socjologiczna*, „Chowanna” 2022, nr 2, s. 1-34.
- Markuszewski R.K., *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi maturzystów Białegostoku*, Lublin 2021 (mps).
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, Kraków 2021.
- Misiak H., *Problem religijny w światopoglądzie i przeżyciach młodzieży*, „Teologia Praktyczna” 2018, nr 1, s. 35-40.
- Noworyta A., *Eucharystyczna świadomość młodzieży*, Kraków 2015.
- Pastwa R.J., *Analiza zjawiska zmiany w procesie wiary i praktyk Polaków na podstawie Komunikatu z Badań CBOS „Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa” w odniesieniu do teorii mediatyzacji religii S. Hjarvarda*, „Heteroglossia. Studia kulturoznawczo-filologiczne” 2022, nr 13, s. 353-367.
- Potyczka M., *Wspólnotowy charakter Sakramentu Eucharystii*, „Studia Peplińskie” 2014, nr 47, s. 271-284.
- Ratzinger J., *Duch liturgii*, Kraków 2002.
- Rayzacher-Majewska A., *Inicjacja i... co dalej? Efektywność formacji eucharystycznej dzieci*, „Studia Katechetyczne” 2024, nr 20, s. 151-169.
- Richter K., *Liturgia ośrodkiem życia wspólnoty parafialnej*, „Liturgia Sacra” 1999, nr 1, s. 35-43.
- Ruszel M.E., *Psychologiczne aspekty zamykania się młodzieży na religię*, „Studia Gdańskie” 2016, nr 39, s. 245-255.
- Samiec Ł., *Duch Święty w Sakramencie Eucharystii*, „Teologia w Polsce” 2018, nr 2, s. 233-247.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002.
- Szczodry M., *Młodzi w Kościele Franciszka*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2018, nr 1, s. 211-232.
- Tylka T., *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi licealistów klas maturalnych w Chrzanowie*, Lublin 2024 (mps).
- Wermter W.M., *Stać się Eucharystią. Doświadczenie „odkrycia” Eucharystii*, „Perspectiva” 2024, nr 2, s. 120-135.
- Westerhorstmann K., *Arise and Eat: The Eucharist as a Sacrament of Healing*, „Studia Elckie” 2025, nr 3, s. 366-367.
- Żądło A., *Eucharystia sakramentem komunii*, „Liturgia Sacra” 2005, nr 2, s. 263-273.